

Nu numai virtuos, dar și lutier - I. P. Culianu

I. Francin

(Urmare din numărul trecut)

Ca să încadrăm figura lui Culianu în dialectica cezură-cenzură, ar fi cazul să vedem acum care e descoperirea sa, care e „*ultimu*” său cuvânt de natură să tulbure temeliiile firii, provocând reacția punitivă a instanței supreme. Domnul Patapievici asociază în *teoria ultimului* dimensiunea ontologică a lui „dincolo” cu dimensiunea cognitivă a minții iscoditoare, rezultând un tip de raport care înseamnă, pe de-o parte, pătrunderea iluminatoare a minții pe teritoriul secretului ultim și, pe de alta, un salt propriu-zis al persoanei într-o dimensiune de „dincolo”. Lui Culianu i se suspectează, pentru că n-are cum fi probată, o astfel de incursiune ilicită pe care o putem considera fără prea multe faoane experiență mistico-magică. Dacă desfășura astfel de practici, în ce constau acestea și cu ce rezultate, rămâne de aflat. Fapt e că în fenomenologia experiențelor religioase găsim fie mistici, fie magicieni (inclusiv șamani) care au avut contacte cu ori au pășit antum „dincolo”. Odată atinsă unda celeilalte dimensiuni ești înzestrat cu trăiri, impresii, intuiții sau gânduri intraductibile în termenii dimensiunii de „dincocoace”, capeți înțelegere și, uneori, potențe net diferite (superioare, să nu ne temem de cuvinte). De „dincolo”, oricât de fulgurante ar fi fost contactele, oricât de scurt pasajul te întorci „altul”, transformat, trecut parcă prin procesul alchimic al mutației plumbului în aur. Strălucești în chip deosebit și lași impresia că ceva s-a „aprinș” în tine, un gând neîncăput sau o intuiție scăpărătoare. Vorbești „în limbi”, spui cuvinte cu care n-ai avut când să te familiarizezi, dar care ți s-au lămurit în vertijul năucitor al raptului, rostești propoziții de al căror adevăr n-ai avut vreme să te asiguri, dar forța cu care îți trec prin minte probează un temei ultim al lor. Ceva între bolboroseală și sentință, cuvintele tale se zbat să se articuleze inteligibil, însă răsufli în atmosferă aura unor conținuturi mute. Sunt numai umbrele lăsate pe pereți de idei luminate. Încerci să spui nespusul, și pentru că nu reușești râvna ta e răsplătită cu mirări mai adânci, cu uimiri nemăsurate în care simți că și-a făcut popas nerostitul. Cu deferență îi adopți povara, respectându-i pudoarea nerevelării. Ești ca un herald prin care trec murmurele vocii *străinului*.

Instrumentul cu care cercetăm un fenomen, precum și metoda de analiză nu numai că fac parte din natura fenomenului, dar îl și creează într-o oarecare măsură. Pentru orice fenomen posibil, care ar putea fi supus investigației și condus înspre înțelegere sau, măcar, degajarea unei descrieri bazate pe indici semnificativi, instrumentul ultim este mintea umană, pe care, la rândul ei nu mai avem cu ce o supune investigației, condamnați să ne mișcăm în circuitul corespondenței vicioase obiect-subiect. Putem observa lumea cu mintea, dar mintea nu mai avem cu ce să o observăm; e obligată să-și fie propriul privitor, ochiul autoscopic. Toate instrumentele de cercetare sunt extensii performante ale minții cercetătorului, iar metodele ajută la calibrarea acesteia în relație cu obiectul. Ca atare, Culianu are dreptate să caute secretul metodologic prin care se poate spera explicarea nașterii sistemelor culturale în constituția minții umane. Nu e primul care crede asta și nici prea departe de ideea

transcendentalului kantian, dar extinsă la spațiul psihologiei cognitive. Foarte importantă nuanța, la Culianu va fi vorba de dispoziția operațională, activă, productivă, iar nu de simplă reprezentare.

Revelația metodologică survine cândva în intervalul dintre redactarea *Gnozelor dualiste ale Occidentului*, 1986, apărută în ediție franceză în 1990, și *Arborele gnostic*, ediție revizuită, apărută în 1992 la Harper Collins în engleză, respectiv în ultimii trei, patru ani de viață, și este consecința nemulțumirii față de felul în care a fost cercetat gnosticismul – prin metoda istoristă a *religionsgeschichtliche Schule* (Bousset, Reitzenstein) sau metoda invarianților (Jonas, Colpe, Bianchi). Prima caută spațiul cultural și versiunea originală a mitemelor gnostice principale, plan irealizabil după

I. P. Culianu, iar cea de-a doua vrea să identifice invarianții specifici – anticosmism, antisomatism, encratism, metensomatoză, docetism, vegetarianism – care, din păcate, în marea lor majoritate sunt diseminați în fenomene culturale multiple ratându-și ca atare diferența specifică. Clasa presupușilor invarianți permite suprapunerea cel puțin parțială a sistemelor gnostice cu filosofia orfico-pitagoreică, neoplatonică sau alte filosofii ale elenismului târziu. Convins că a intrat în posesia unui instrument epistemologic ce permite indicarea felului în care sunt generate conținuturile așa-ziselor mituri gnostice, Culianu merge mai departe, pretinzând că acest instrument ar putea da seamă de geneza logic-cognitivă a tuturor bunurilor culturale – fie ele sisteme religioase, filosofice ori științifice. În ce constă propriu-zis metoda, „*capabilă să surprindă adecvat funcționarea tuturor faptelor spiritului, de la știință la religie*” (p. 47)? Limpede formulată, aceasta constă în aplicarea unui *mecanism de generare* a răspunsurilor logic-possibile, conform cu un *set de reguli* (binaritatea/dualismul), la problemele esențiale pe care mintea umană și le poate pune pornind de la câteva enunțuri ontice elementare.

Procesul de degajare a unor răspunsuri, care pot lua diverse forme de limbaj – simbolic, metaforic, conceptual – în funcție de opțiunea pentru mitologie, filosofie sau știință este același întrucât mintea care îl pune în lucru e unitară. Substanța minții, suportul ei fizic este un dat natural comun, iar programul acesteia combină regulile calculului logic de tip pătratul lui Boethius cu cele ale matematicii numerelor 2-adice, dezvoltând astfel reprezentări mentale de forma *arborelui* (număr p-adic, rezultat din seria ramificărilor). În diagrama arborelui trunchiul conține forma chestionabilă a unui conținut ontic, iar încrengăturile rețele ale derivațiilor posibile prin exercițiul calculului binar aplicat progresiv. În plan logic se creează un *analogon* al „deformărilor” biologice de tip Thompson – care mimează explicația metamorfozelor lente la nivelul speciilor similare, în așa fel încât versiunea și retroversiunea înspre și dinspre obiectul 1 (oaie/creștinism) spre obiectul 2 (girafă/gnosticism) revelă caracterul morfodinamic al tipurilor de existență deopotrivă naturale și spirituale – sau complexe fractalice.

Dacă în plan logic diagramele Venn și Euler oferă reprezentarea completă a raporturilor din-
(Continuare în pagina 26)

Nu numai virtuos, dar și lutier - I. P. Culianu

(Urmare din pagina 8)

tre (S)ubiectul și (P)redicatul unei propoziții precum și aranjarea acestora în judecăți, în plan fizic fractalul exprimă contiguitatea esențială a unui întreg cu oricare dintre diviziunile sale, exprimabil matematic printr-un șir p-adic. Aplicarea acestor conținuturi logico-matematice la problemele ontologiei religioase de extracție biblică constituie marea inovație metodologică a lui Culianu. „Spectrul de toleranță logică” al unui mit indică felul în care acesta face parte sau nu dintr-o diagramă logică, iar „raza de acțiune” a mitului îl poziționează într-un fractal mai complex alături de alte mituri similare, integrate ca „versiuni” ale unui sistem. De aceea, în contraponderă școlii istorice germane Culianu va considera că nu trebuie căutată o versiune originală a miturilor gnostice, ci mai degrabă „versiunile fractale” ale aceluiași mit (Demiurgul/Tricksterul, Sophia/Înțelepciunea căzută, de exemplu). Având această regulă – hermeneutica inversă sau în răspăr, specifică școlilor gnostice –, prin răspunsurile diferite pe care le putem da unor secvențe problematice ale miturilor biblice vom angaja raza de acțiune a fiecărui mit, rezultând o versiune sau alta a aceluiași motiv principal, respectiv *spectrul de toleranță logică*. Din aceste versiuni vom compune „arboarele gnostice” pe care, dacă epuizăm numărul operațiilor de derivare binare, îl putem considera fractalul gnostic al gândirii religioase.

Preluat din spațiul istoric-cultural, tipul de gândire gnostică este transferat în spațiul ideal-mental și, astfel, configurat ca mecanism productiv de semnificații culturale, iar nu un produs final menit a servi investigațiilor de tip istoric și hermeneutic. Cu această idee Culianu își depășește teza din *Eros și magie în Renaștere* a necesității aplicării unui „filtru hermeneutic” particular în vederea înțelegerii epocilor culturale. Realizează un transfer spectaculos dinspre relația produs cultural – aplicație hermeneutică, înspre relația procedeu de gândire – produs cultural în care devine vizibil procesul de derivare: „Dualismul fiind un sistem „selfconsistent”, el poate fi generat în mod sincron fără nici o referire istorică, numai prin epuizarea tuturor posibilităților pe care principiul dualist, al exegezei inverse și al opțiunii binare între alternative le activează atunci când este pornit” (p. 80) Aceeași metodă de generare-derivare este aplicată de Culianu și la problema Sfintei Treimi, indicând nașterea logică a răspunsului ortodox precum și a versiunilor heterodoxe/gnostice, toate făcând parte dintr-un „fractal Christos”. O anume christologie fractalică ar putea servi de principiu prim oricărei derivații dogmatice, filosofice sau mitologice a ideilor despre figura lui Isus Christos. Diversele consacrări istorice capătă imediat caracterul de coniecturi simultane – derivații regulate – ale ireprezentabilului fractal Christos.

Marea descoperire a lui I. P. Culianu, o întărește convingător autorul, este de ordin metodologic, revine la o specie nouă de epistemologie a cunoașterii. El nu ne interpretează o partitură, ci ne produce un instrument. Nu s-a mulțumit să fie un simplu virtuos, ci s-a dorit și un veritabil lutier, producător, reparator și acordor de instrumente cognitive. Sarcină enormă. Domnul

Patapievici nu doar că indică, dar reface toate legăturile necesare pentru a vedea cum anumite tipuri de cultură, să le zicem foucaultian *episteme* pentru că pare mai specificat, sunt posibile și comportă caracter explicativ în legătură strictă cu un *model ontologic* (eventual cosmologic) și cu un *tip specific de subiect transcendent*. Dacă luăm ca reper periodizarea activității științifice a lui Culianu în trei registre mari – 1) preocuparea pentru șamanism și experiențele călătoriei în alte lumi; 2) preocuparea pentru magie; 3) preocuparea pentru doctrinele gnostice – înțelegem din rețeaua argumentativă impecabilă a autorului *Ultimului Culianu* că fiecărui registru îi corespunde obligatoriu o *ontologie* în care poate fi întemeiat și o *specie aparte de subiect* care poate să îi susțină caracterul epistemic și, de asemenea, să o pună în lucru. Legăturile necesare sunt acestea: *un model ontologic? un tip de experiență religioasă? o specie de subiect*, de unde trebuie să remarcăm că fiecare epistemă culturală presupune colaborarea strânsă a filosofiei (ca fondatoare a sistemului teoretic explicativ) cu religia (ca practică socială dominantă) și psihologia (ca articulare a subiectului/actorului în așa fel încât modelul filosofic dominant și practica religioasă să poată funcționa împreună în direcția satisfacerii exigențelor ultime pe care epoca le poate articula). Echiptat cu această convingere, Culianu integrează tipurile șamanului, magicianului și gnosticului într-un fractal al Subiectului generic, unde coexistă sistemic și de unde se desprinde fiecare când sunt întrunite condițiile manifestării lui, atras de suflul particular de natură ideatică, emoțională și fantasmatică al unei epoci istorice. Poetul, savantul, teologul și filosoful li se pot adăuga, ca tot atâtea realizări morfologice diverse ale aceluiași fractal al Subiectului în conjuncturi diferite.

Dacă, așa cum știm de la Giordano Bruno, magia înseamnă punerea în lucru a operatorului fantasmatic într-un mediu pneumatologic, atunci ne apare într-o lumină nouă și profund credibilă teza susținută aici de domnul Patapievici, că metoda epistemologică a lui Culianu stă în picioare doar dacă o privim ca profeție (p. 217). Veritabilul magician este profetul. Încărcat cu o viziune a cărei sursă se bucură de prestigiul transcendenței, își traduce viziunea în limbajul fantasmei – alfabetul genuin al minții umane –, diseminează public conținutul propriei minți prin mediul pneumatologic fie în chip de parabolă, fie poetic, fie filosofic lăsând în seama viitorului împlinirea ei. Viitorul este întotdeauna decis de forma în care evoluează mințile noastre, atrase hipnotic de fantasmele cu care le-am mobilat. Cel care ne face să sperăm și să râvnim în numele unui ideal al lui, acela ne-a cucerit deja viitorul, adică ne-a atras în nada minții lui. Cu o importantă masă de cercetători,

I. P. Culianu deja a realizat această performanță. Două elemente definitorii pentru tipul gnostic par a funcționa în însuși destinul personal al lui I. P. Culianu: negarea *inteligentei ecosistemice* și a *principiului antropic*. Teza cărții de față, a conflictului cezură-cenzură ar putea căpăta astfel următoarea versiune: conform primului principiu, în formularea lui negativă, „absolutul” care domină lumea noastră nu este în realitate infailibil, nici omniscient, nici bun, deci nu mai e un Absolut. Între acesta și inteligența umană investigație este posibil un conflict tocmai din acest motiv. Iar în virtutea celui de-al doilea principiu, formulat de asemenea negativ, omul nu e sortit nici să cunoască la modul complet și nici să-și găsească mântuirea în această lume. Concluzia: I. P. Culianu a fost „sacrificat” în numele legiti-

mității pe care falsul „absolut” al lumii noastre (în fond un Trickster) și-o ia atunci când vrea să împiedice performanțele cognitive majore. Astfel se configurează destinul, prin conflictul inevitabil al inteligenței umane cu inteligența ecosistemice, atunci când omul e aruncat într-o realitate controlată de această instanță failibilă, dar autoritară. Îl putem considera chiar un conflict „de putere”, iar tipul de practică pe care o presupune îl putem numi magie. Întotdeauna magia este o practică a puterii unde se-nănesc instanțele influent-influențat, jocul destinului fiind sistemul general al acesteia.

Dar ne putem întreba, cu o ultimă respirație mentală înainte de-a pune punct acestei cronici, nu cumva sistemul influențelor magice face parte dintr-un joc unde capriciul și seriozitatea se conțin în chip inextricabil, pentru a ne invita la o înțelegere deasupra adevărului și erorii? Un joc cu reverberație cosmică, un joc ontologic. Câtă vreme mintea umană e heteronomă, precum viața, orice joc al minții reproduce fractalic jocul ființei din care fac parte atât relațiile de putere, cât și formele de cunoaștere. Dacă e așa, și dacă vrem să fim consecvenți, negarea inteligenței ecosistemice implică și următoarele: jocul ființei nu are o desfășurare coerentă (rațională), nu conduce la un final inteligent și nici nu oferă vreo revelație cognitivă. Prinsă în acest joc, mintea noastră nu poate accede la alt sens decât nonsensul jocului, la care se adaugă certitudinea gravă că nu-l poți părăsi. Îl joci tocmai pentru că nu are reguli, situație în care orice mutare poate să-l confirme, închizându-te în el. Dintr-un joc fără reguli nu se poate ieși, după cum nu se poate evada dintr-o temniță fără ziduri. În această circumstanță, defel comodă, revelația ar fi că nu există în realitate un mare mister de revelat, deoarece inteligența care conduce lumea nu e „Adevăratul Dumnezeu”, și orice „dezvăluire epistemologică” este doar un nou vâl ridicat de pe chipul zeului absent. Cu fiecare nouă dezvăluire – afirmare a negației în acea *dialectică a impotrivirii* – actul nostru ni-l îndepărtează în loc să-l apropie.

Se poate trăi cu această concluzie? Întrebarea face parte, evident, dintr-un alt joc decât cel pe care l-a asumat Culianu și merge înspre alt orizont decât cel jalonat de Horia-Roman Patapievici. Ea ne-ar cere să ne plasăm mintea în zarea apofatismului radical, acolo unde adevărurile sunt la fel de ridicole ca și întrebările la care par a răspunde, iar epistemele par simple aglutinări de semne întortocheate. Chiar pentru a nu ajunge la o astfel de concluzie ce ne-ar lăsa, dacă nu triști, cel puțin mai încruntați, în jocul nostru mental trebuie din când în când să știm pune punct.